

Valóság és lehetőség a romániai magyar történetírásban

Gondolatok a könyvtárban

Csak a múlt tudományos birtokbavételével lehet a jelen fölött úrrá lenni, s az a népcsoport, amely lemond történelmének egyik vagy másik periódusáról, jövőjét teszi kétségessé. Aki beletörődik abba, hogy tegnapijait elhallgassák vagy kisajátítsák, identitását veszti el.

GÁLL ERNŐ

Mielőtt az alábbi sorokat papírra vettem volna, kikerestem a *Korunk* 1975–1980-as számaiból azokat az írásokat, amelyek a romániai magyar nemzetiségtörténet irodalmával foglalkoznak, akár a tervek, akár a megvalósítások szintjén. Ami azonnal megállapítható, hogy a lap tág teret biztosít(ott) azoknak a *programmatikus* írásoknak — Jakó Zsigmond, Mikó Imre, Egyed Ákos összegezéseire gondolunk itt főleg —, amelyek a hazai történetírás és -kutatás számára alapvető elméleti, s ami még fontosabb, gyakorlati kiindulópontot, betájolást jelentettek (jelentenek). Egyed Ákos például ezt írja 1978-ban Benkó Samu kötete kapcsán: „Nem a művelődéstörténeti kutatások intenzitásának csökkenése vezet történetírásunk strukturális zavarainak kiküszöböléséhez, hanem az összes többi kutatási ágazat felzárkózása arra a színvonalra, amelyen a művelődéstörténet kutatása folyik.“ Mert „a művelődéstörténet, még ha majdnem parttalanán szélesítjük is határát, nem egyenlő a teljes történelemmel, s a művelődéstörténetírás sem azonosítható egész történetírásunkkal“.

(Kiemelés tőlem — S. M.)

Ezzel már szinte fejest is ugrottunk a kérdéskör közepébe, hiszen végeredményben a romániai magyar történeti kiadványokról szeretnénk néhány gondolatot megosztani a (feltételezett) olvasóval. A történezt — a nemzetiségi múlt „napszámását“ kiváltképpen — egész tevékenysége során „polárpszichózis“ kíséri végig, s alkotó magánosságát csupán nagyon rövid időre oldják fel a munka egy-egy lezárt szakaszának eredményeképpen megjelenő könyvei, illetve azok kritikai, olvasói, szakés kartársi visszajelzései. Mindez annak ellenére, hogy a hatvanas évek végén és a következő évtized elején a kutatásokhoz újra intézményes keretek jöttek létre: a Nicolae Iorga Történelmi Intézet keretén belül, a Kriterion Könyvkiadó megalapításával, illetve a *Korunk* mellé felzárkózó publikálási lehetőségek bővülésével A *Hét* és a *Művelődés* hasábjain. [...]

1975 és 1979 között — vizsgálódásaink leginkább ezt az öt esztendőt érintik — a romániai magyar történetírás során született munkák több kiadó segítségével kerültek piacra magyar nyelven. Az első hely természetesen a Kriteriont illeti meg, melyet a Politikai Könyvkiadó, a Tudományos és Enciklopédiai Kiadó, a Dacia, illetve egy címmel a Ion Creangă Könyvkiadó (*A bölcsőhely parancsai* — Veress Dániel gondozásában) követ. Végül egy helyi kiadvány is napvilágot látott 1976-ban Hargita megyében (*A székelyek harca a feudális kizsákmányolás ellen a XVII. század második felében és részvételük a törökellenes harcban*). Évenként általában 14–15 történeti tárgyú munka jelenik meg magyar nyelven kiadóinknál. Alakját tekintve ide kellene sorolnunk az évkönyveket is, nevezetesen a *Korunk* 1976-os jubilaris gyűjteményét, illetve *A Hét* eddigi három évkönyvét is, de ezek arcéle, súlypontja nem kimondottan historiai jellegű. Magyar nyelven ma már csak egyetlen múzeumi kiadvány, a sepsiszentgyörgyi *Aluta* jelenik meg; előttünk érthetetlen okok miatt a marosvásárhelyi *Marisia* néhány év óta szakított ezzel a szép hagyománnyal... A kiadók tekintetében 1975-től kezdődően a magyar nyelvű történeti tárgyú kiadványok egyre inkább két kiadó vállára nehezdednek: a Kriterion és a Politikai Könyv-

kiadó lettek szinte kizárólagos gazdái. Terveikben a sokrétűvé váló olvasói igény kielégítése — midőn a papírmennyiség jószerivel változatlan marad — némileg indokkal apasztotta a história súlyát, minthogy egyre több természettudományos, műszaki, néprajzi, irodalmi stb. munka kerül forgalomba. A tudományos-műszaki forradalom érezteti hatását a kiadói berkekben is. Ez azonban a kérdésnek csupán a *mennyiségi* oldala.

Ennél — véleményünk szerint — sokkal relevánsabb a tartalmi és formai megoszlás. Ez utóbbiak tükrözik azt, amit Jakó Zsigmond így fogalmazott meg: „a nemzetiségi történetkutatásnak a maga sajátos hagyományai, a sajátos eltérő problematikája föltétlenül gazdagítja, a jövőben is gazdagíthatja országunk történetírását, ahogyan a múltban is nagyon sok új eszme, új módszer és termékeny indítás jött ezeken a szálakon keresztül a román történetírás erdélyi ágába, hiszen az együttélésen keresztül a három nép történettudománya között is fennálltak a természetes kapcsolatok.“ Az utóbbi öt évben az olvasóhoz jutott munkákat is fel kell osztanunk: a) önálló kutatások eredményeit bemutató életművekre, monográfiákra és b) szövegközlésekre, amelyekhez bevezető tanulmány, jegyzetanyag csatlakozik. Nagy nyereségeink az életművekből izellőt adó reprezentatív kötetek: Jakó Zsigmond: *Könyv, írás, értelmiség*, Spielmann József: *A közjó szolgálatában*, Benkő Samu: *A helyzet-tudat változásai*, Imreh István: *Erdélyi hétköznapiak 1750—1850*, Kovách Géza: *Ahol Dózsa és Horia hadai jártak*, Fuchs Simon: *Munkásmozgalom a Maros völgyében* stb. Zömében ezek a művelődéstörténetet, a középkor és az újkor századait fogják át, s csupán egy szerző veszi szemügyre a közelmúltat. Nem kapcsolódnak csupán a Székelyföld múltjához, hanem az egész erdélyi magyarság művelődési-tudományos életét vizsgálják, annak kapcsolatait és kölcsönviszonyait, a hatásmechanizmusokat (a történeti gyakorlat szemszögéből), amelyek a román és német, illetve az egyetemes kultúrához és civilizációhoz közelítették világunkat. Imreh István tanulmányai talán újból elindíthatják az ötvenes évek végén elakadt gazdaságtörténeti kutatásokat, melyek nélkül a nemzetiségtörténet semmiféle „szövegkörnyezete“ nem érthető meg. Örvedetes, hogy történelmi vizsgálódásaink kimozdultak székelycentrikusságukból, hogy a szemhatár kitágult valamennyi terület felé, ahol országunk magyarsága együtt élt és dolgozott a többi nemzetiséggel, a román nemzettel. Erőteljesebben kellene befogni a bihari, máramarosi, temesi „végeket“, de az érdemi kutatásnak ki kellene terjednie az ún. vármegyei magyarság múltjára is. (Ezért kitűnő kezdeményezés Kovách Géza aradi jelentkezése.)

A monografikus feldolgozások — a hiányzó szintézisek legfontosabb előmunkálatai — ilyen biztató kezdet mellett is az előtérbe tolják aggodalmainkat. Nevezetesen a kutatók száma kevés, másrészt ismét Jakó professzor szavaihoz folyamodva elmondhatjuk, hogy „olyan ismeretekkel, amelyek kiterjednek a tipikusan nemzetiségi történeti ismeretekre is, egyre kevesebb ember rendelkezik sorainkban. Az utánpótlás területén kialakult helyzet nemcsak azt jelenti, hogy történetírásunk szegényebb lehet számtalan információval, hanem együtt jár azzal a veszedelemmel is, hogy elveszítheti azt a közvetítő közeget, amely lehetővé tette, hogy az európai történetírásnak a nyugat-európai forrásgazdagságra épülő új módszerét átültesse a hazai történetírás területére. (Itt szinte kínálkozik a szomorú lehetőség, hogy gyorslistát készítsünk veszteségeinkről: Koczány László, Jordáky Lajos, Dankanits Ádám, Mikó Imre, Borbáth Károly távoztak végleg tőlünk.) Mégis próbáljuk felsorolni a legfontosabbakat: Demény Lajos: *A székelyek és Mihály vajda*, B. Nagy Margit: *Stílusok, művek, mesterek*, Egyed Ákos: *Háromszék 1848—1849 és A parasztság Erdélyben a századforduló után. Társadalmi és agrártörténeti áttekintés*, Benkő András: *A Bolyaiak zeneelmélete*, *A Bolyaiak zenészi dolgozatai*, Fábian Ernő: *Apáczai Csere János*, Enyedi Sándor: *Déryné erdélyi színpadokon* (2 kiadás), Dan Berindei és Csucsujá István: *1877. A függetlenségi háború és Erdély*, Turzai Mária: *A Vásárhelyi Találkozó*, Vajda Lajos: *1907. A nagy parasztfelkelés erdélyi visszhangja*, Lakatos István: *A kolozsvári magyar zenés színpad (1792—1973)*, Heinrich László: *Az első kolozsvári csillagda*, Csetri Elek: *Kőrösi Csoma Sándor indulása*, Jakó Zsigmond és Juhász István: *Nagyenyedi diákok 1662—1848*, Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*, Ritoók János: *Kettős tükrök*, Erdélyi Lajos: *Teleki Samu Afrikában* stb. Említsük még meg a *Székely felkelés 1595—1596* tanulmánygyűjteményt is, amelyet a székely történelem nagy eseményének szenteltek történészeink legjobbjai. Ezek a művek, pontosan azért, hogy új, eddig nem használt források csoportokra támaszkodva modern és komplex feldolgozást nyújtanak vizsgálódásaik tárgyáról, melyek alapművekké teszik, forrásmunkákká válnak, azaz nagyon pragmatikusan szolgálva bátran idézhetőkké.

A forrástértékű kiadványok szintje meglehetősen egyenletlen. Itt két sorozat is számításhoz jön: a *Téka*, illetve a „Fehér Könyvek“. Az előbbi feladata a nagyközönség felé közvetíteni a hazai és a világtörténeti értékeket kivonatos formában. Ami

a tényleges hozadékot jelenti (jelenthetné), az a bevezető tanulmány, amely a bemutatandó krónikák, levelek, emlék- és vitairatok, jegyzőkönyvek, okmányok, bölcséleti munkák stb. kutatását, értékelését előbbre viheti, új megvilágításba helyezheti. A sorozat értékét az újra közkinccsé nemesíthető célnak mellett abban kell látnunk, hogy a történeti köztudatot Európa és a világ értékei felé nyitotta teszi. Kisért ugyanis az a veszély, hogy történeti szemléletünk „békaperspektívában” látja a múltat — a sajátját elsősorban —, ha nem csatlakozik hozzá a tágabb kitekintés lehetősége. S ezt a világtörténeti perspektívát nem csupán közhatalos bevezető fejezetként akarjuk látni a történeti munkák élén, de állandó összehasonlításban a hazai dolgokkal, mintegy az áramlatok, az anyagi és eszmei értékek folytonos vándorlásában, kölcsönhatásában. Valójában a *Téka* helyettesíti a hiányzó magyar nyelvű fordításirodalmat, hiszen a behozatal esetleges és akadozó, a külföldi jelentős eredmények kevésbé jutnak el az érdeklődőkhöz.

A századik *Téka*-kötet után is számtalan hazai és egyetemes művelődéstörténeti munka vár kiadásra, újrafelfedezésre. Köztudomású, hogy a sorozat közönségikere jóval nagyobb volt, mint amire induláskor bárki is számított volna, s ez a diadalút mind a mai napig tart. Oka? Közismert, hogy a XX. század második felének embere (nem csupán az értelmiség!) szkepszissel közeledik a történeti feldolgozásokhoz, hiszen annyi látványos és kevésbé békés átértékelés tanúja és szenvedő alanya volt, a múlt iránti érdeklődését közvetlenebbül, mélyebben elégíti ki a kortársi irodalommal, az egykorú vallomással való nem manipulált találkozás. Az említett szkepszis (kiábrándultság) feltételezi a történész és az irástudó felelősségét a történeti igazság győzelemre vitelében; csupán meggyőző érveléssel szerezheti vissza a történelem hitelét sokak szemében. Az embereket általában nem az háborítja fel, hogy az egzakta tudományok ismeretanyaga a gyorsuló idő függvényeként szédületes iramban avul el, hanem hogy a múlttól kialakított képük válik mássá, tehát egy befejezett történet, mely objektíve nem módosulhat, az utókor értékelésében mégis a változásoknak rendeltetik alá. Pedig — szinte közhelyként ismétéljük — a történelem tudomány, amelynek immanens velejárója az információszaporodás, az árnyaltabb, a valósághoz jobban közelítő leírás.

A tulajdonképpen álsorozatnak tekintett „Fehér Könyvek” talán a legigényesebb szakemberi-kiadói vállalkozás a forráskiadás műfajában nemzetiségi viszonyaink között. Erősen érvényesül a sorozaton belül a művelődéstörténet dominanciója, hiszen múltunk összefüggő, nagyobb lélegzetű írásos emlékeit tesszük közzé elsősorban: egy-egy emlékirói, tudósi életmű minél teljesebb bemutatását, illetve műveinek kritikai kiadását publikáljuk teljes szaktudósi, filológiai pontossággal. Minthogy a szövegrendezés teljes értékű filozofikus munkát kíván — s a rendelkezésre álló erők szűkösek —, marad az évi két kötet. 1975-ben Mikó Imre felsorolta azokat a köteteket, melyeket a Kriterion tervébe beiktatott, mondván, ezeknek már „akadt gazdájuk”: Apáczai Csere János, Pápai Páriz Ferenc, Wesselényi István naplói, Bod Péter, Linczig János, Bethlen Kata, Benkő József, Daniel Gábor, Apor Péter, Gyulai Lajos, Cserei Mihály, Bethlen János. 1980 első félévéig ebből az izgalmasan lenyűgöző sorból az első kettő valóban meg is jelent Szigeti Józsefnek, illetve Nagy Gézának (a tudományos kutatásokat továbblendítő) szövegrendezésében. Óriási nyereségünk továbbá az a két kötet is, amely az előbbi felsoroláson kívül jelent meg Szabó Attila — Mélius Péter *Herbáriuma* — és Kiss András — *Varga Katalin pere* — közreműködésével. Az utóbbi kötetek új lehetőségek felé irányítják figyelmünket: a természettudományos örökség újrakiadása, illetve a levéltári iratcsomók, okmányok hasznosítása felé, ami szinte kiaknázhatatlan mélységeket nyit a kutatóknak, szöveg-gondozóknak.

Ha már a levéltárra terelődött a szó, hadd tegyük hozzá, hogy a romániai magyar történészek a román és a német szakemberekkel együttműködve három olyan okmánygyűjtemény szerkesztésében, illetve tudományos ellenőrzésében vettek részt, amelyek régen elakadt forráskiadványokat élesztettek fel: legkorábban megjelent az *Urkundebuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* V. kötete, a *Documenta Romaniae Historia C. Transilvania (1351—1360)* X. kötete és a *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române C. Transilvania* első két kötete. Valamennyi olyan okmánytár, amely felfrissíteni hivatott forrásirodalmunkat, a kora középkor jobb megismerését szolgálva, e téren is kutatásokra serkent. Régen beigért és türelmetlenül várt kiadvány a *Székely Oklevéltár* kilencedik kötete, mely azonban egyre késik.

Az utóbbi évek jelentős eredménye, reális nyeresége a csoportos jelentkezést biztosító „periodikus” kötetek kiadása. A *Tanulmányok a romániai együttlakó nemzetiségek történetéből és testvéri együttműködéséről a román nemzettel, Magyar nemzetiség első kötetéről* írta Mikó Imre, hogy az mintegy „állami feladattá emeli a a nemzetiségtörténet tudományos művelését Romániában”. A második kötet késik,

noha román, magyar, illetve német nyelvű egyidejű megjelentetését a bennük foglalt tanulmányok értéke miatt mindenképpen a Politikai Könyvkiadó legnagyobb fegyvertényei között lehetne számon tartanunk. Itt valósulhat meg az az átfogó, sokak által sürgetett nemzetiségi körkép, amely a közös történelmi múlt azonos jegyeit domborítja ki, s a nemzetiségi lét meghatározta tudatba bekapcsolja a társadalom-és politikatörténet újabb századait is, a közelmúlt, a két világháború közötti korszak erőviszonyainak értékelését, hiszen például a MADOSZ vagy más társadalmi és politikai csoportosulás közelképe csak az emlékiratokban (Balogh Edgár, Demeter János, Mikó Imre, Bánai László és mások) létezik.

Ha már a korszakolásnál tartunk, akkor érdemes fontolóra venni Jakó professzor szavait, hiszen a kora középkor kutatása terén sokkal számosabbak a feladatok, sokkal komolyabb erőpróbák elé állítják a történeisztt ezek a kérdések, mint mondjuk a fejedelemség korának kutatóját, aki viszonylag bőséges irodalomra támaszkodva foghat neki vizsgálódásainak.

A folyóiratokban Ferenczi István és Ferenczi Géza által megjelentetett kutatási naplókól, cikkekből máris csinos kötet kerekedhetnék, ugyanis az egy Tonk Sándor-féle köteten kívül ebből a korszakból az utóbbi években nem jelent meg magyar nyelven hazánkban tudományos munka. A Ferencziek kötete némiképpen enyhítene (?) a kíváncsiságot a székely eredetkérdés, a moldvai magyarság eredete, a Székelyföld településtörténete és gyeprüendszere, a kora középkori régészet fogas kérdései irányában. Szintén a követel rovatba irándó az ókori történelemmel foglalkozó munkák hiánya, amelyre most az archeológia nagy virágzása idején igen-csak szükség volna.

Visszatérve a gyűjteményes munkákra, a már említett *Székely felkelést* a hazai történeisztek legreprezentatívabb kötetének tartjuk mind a megvalósítás, mind a különböző nemzetiségű történeisztek együttműködése terén. (Bővebbet e kötetről a *Korunk* további hasábjain található az olvasó.) A *Művelődéstörténeti tanulmányok* bevallott célja közlési lehetőséget biztosítani az induló történelemkutatóknak. Sok olyan kutató számára is publikációs fórum, aki bár sok éve van a pályán, de még nem jelentetett meg önálló kötetbe szerveződött munkákat (pl. Bitay Ilona, Szabó Miklós, Ferenczi Géza, Kovács András).

Nemzetiségtörténetünk természetesen nem előzmények nélkül született meg, valamikor a felszabadulás után, hanem olyan elődök bábáskodtak bölcsője körül, mint Kelemen Lajos (az iskolateremtő), Bíró Vencel, Bíró József, Gál Kelemen, Bitay Árpád, Gyárfás Elemér, Szentmártony Kálmán és mások. Ezek munkásságából efféle „restitutio” sorozat van kikerekedőben, hiszen megjelent Kelemen Lajos művészet-történeti írásából az első válogatás (B. Nagy Margit gondozásában), ismét a köz-tudatba került László Ferenc régészeti munkássága, s a zenetörténet szinte klassziz-kusnak számító alakja, Seprődi János is újra megjelent.

A *Testamentum* szövegközlései egy-egy olyan személyiség gondolatvilágába engednek betekintést, aki feladatának tekintette a nemzetiségek közötti megbékélést és a barátság ápolását, az egymásra találást és a kölcsönös értékcsere-t a hivatalos politikai kurzus ellenében (Heves Renée, Bitay Árpád, Márki Sándor, Veress Sándor, Vasile Goldiş, Kovács Katona Jenő, Józsa Béla és mások). Demény Lajos köteté, a *Parasztbábor Bábólnán* a tömegek közös harcát mutatja be a középkorban. Sajnos, 1979-ben egyetlen *Testamentum*-kötet sem jelent meg a Politikai Könyvkiadónál, s ha már történeti munkát kell itt említenünk, a tavaly egyetlen ilyen látott napvilágot: Balázs Sándor *Szociológia és nemzetiség* című köteté a Gusti-féle iskola és az erdélyi szociográfia kapcsolatairól.

Munkánkhoz, a közönség tájékoztatásához, a helytörténet és a nemzetiségi múlt tanulmányozásához segédkönyvekre van szükség. Az első, egy történeti kronológia már polcainkon van, de azt másoknak kellene követniük: *bibliográfiáknak* (erre többek között Jordáky Lajos figyelmeztetett még 1970-ben), *módszertani munkáknak*. Ez utóbbi megírásába, akárcsak a történeti kutatásokba, be kellene vonni a szociológusokat, statisztikusokat, könyvtárosokat, irodalomtörténeiszteket, néprajzkutatókat, hogy komplex és kvantitatív módszerekkel jobban megközelíthessük a múlt bármely szeg-mentumát.

Orvendetes, hogy a kimondottan történeti munkák mellett sorjázni kezdenek a természettudományos gondolkozást, a zenetörténetet, a színháztörténetet, a művészetek történetét tárgyaló feldolgozások, monográfiák, résztanulmányok, szövegközlések. Itt persze az segíthetne, ha a saját tudományágaik múltja iránt érdeklődő szakemberekből nevelnénk ki a kutatógárdát, hiszen a „papok, katonák, polgárok” mellett a természettudósok, a technikai haladás bajnokai szintűgy nemzetiségi műveltségünk tartozékai.

Benkó Samu egy tévé-kerekasztal alkalmával már szóvá tette, hogy az *ideológia-történet* a nemzetiség politikai múltjának, művelődéstörténetének egyik legfontosabb

alkotóeleme. Ennek kutatása azonban még alig-alig mozdult valamit. Talán azzal menthető, hogy a ránk váró óriási feladatok, a megoldatlanságok hegyeitől nem látuk meg az eszmetörténet fontosságát, az ideák mozgásának döntő szerepét. Ami még inkább visszavetette ezt a törekvést a felszabadulás után, az a „szellemtörténetiség“ vádjától való félelem, mely minden ilyen kutatást ezzel bélyegzett volna meg.

A nemzetiségi múlt „napszamosának“ tevékenysége „lelkiismereti kötelesség“ (Jakó), saját személyi és közösségi indítékai avatják az önismeret, a múlt kutatójává, illetve az a monopóliumhelyzet, hogy hivatásként űzi a történelemkutatást, s mindennapi munkája mellett, intézményesített munkatervén kívül szakit időt a romániai magyar, német, szerb, zsidó történelem kutatására. Ahhoz, hogy ezek az eredmények, értékek ne maradjanak csupán egyetlen etnikum tarsolyában, szükség van azok feltárására az ország s a nagyvilág tudományos közvéleménye előtt is. Ezért örvendetes a Kriterion Könyvkiadó román nyelvű sorozata, a *Biblioteca Kriterion*. Meggyőződésünk, hogy nem csupán a megkezdett s a folytatásra mindenképpen érdemes úton bővíthető megismertetésük, de oly módon is, hogy rövidre zárva a hazai kulturális kapcsolatokat a magyar és a német kutatások között is, egymás munkáit kölcsönösen lefordítjuk.

Összegezésként még csak annyit, hogy munkánk, történelmi törekvéseink csak akkor jelenthetnek igazán jövőt tevékenységet, ha minél több arra hivatott ember tekinti követendőnek ezt a fajta kutatói magatartásmodellt, ha az utánpótlás képzése olyan ismeret- és információátadási szinten folyik — gondolunk itt a hazai és a külföldi iskoláztatás, szakosodás elengedhetetlen feltételére —, amely nemcsak a „nagy öregek“ munkáját képes folytatni, de meg is haladhatja azt.

Sebestyén Mihály

Új kiadványok a romániai németek történetéről

Tízéves fennállása alatt a bukaresti Kriterion Könyvkiadó messzemenően támogatta a történelmi tárgyú kötetek megjelentetését. Rendszerességgel látott napvilágot az olyan szakirodalom, amely mind a kutatók, mind pedig az olvasók közönség igényeit kielégítette. Ennek a sikeres évtizednek a csúcspontját német vonatkozásban feltétlenül a múlt év vége jelentette: csaknem egyidőben került a könyvpiacra három történelmi kiadvány, amely az utóbbi évtizedek legjelentősebb kiadói eseményévé vált.

A könyvesboltokban először Thomas Náglernek, a nagyszabedű társadalomtudományi kutatóközpont munkatársának az erdélyi szászok letelepedéséről szóló kötete* jelent meg. Az érdeklődéssel várt munka bővített változata a szerző disszertációjának, amellyel 1974-ben a kolozsvári egyetemen doktori címet szerzett. Ennek első változata (117 lap, amely most 204-re bővült) már 1976-ban nyomdafestéket látott a romániai német nemzetiség történetét tárgyaló válogatott tanulmánygyűjteményben (*Studien zur Geschichte der mitwohnenden Nationalitäten in Rumänien und ihrer Verbrüde-*

rung mit der rumänischen Nation. Die Deutsche Nationalität. Band I. Politischer Verlag, Bukarest, 1976), és Nágler kutatásainak summája most megtalálható az ugyancsak most kiadott *Geschichte der Deutschen auf dem Gebiete Rumäniens* első kötetében, amelyről a későbbiekben szólunk.

A letelepedést — a szászok történetének egyik legfontosabb kérdését — a szerző egész összetettségében tárgyalja, nem pedig mint elszigetelt történelmi eseményt (ahogyan a régi történetírók tették), beleágazva a korabeli európai összefüggésekbe. Miután a bevezetőben a témával kapcsolatos forráskutatásokról és a történetírás jelenlegi állásáról szól, rátér a szászok őshazájának leírására, majd a keleti német letelepedés kérdésével foglalkozik. Nágler mindenekelőtt azokat a földrajzi térségeket veszi szemügyre, amelyeken a letelepedés körülbelül az erdélyivel egyidőben történt, de ahol több okleveles forrás maradt fenn. Az Elba vidékével, a Cseh-, Morva- és Magyarországgal való összehasonlítás után levont következtetései révén jobban megérthetjük az okokat, amelyek arra indították a német parasztokat és kézműveseket, hogy elhagyják addigi hazájukat, és máshol — az erdélyi szászok

* Thomas Nágler: *Die Ansiedlung der Siebenbürger Sachsen*. Kriterion Verlag, Bukarest, 1979.

esetében az Árpád-házi birodalomban — telepedjenek le. Ezek az okok elsősorban gazdasági és társadalmi természetűek voltak. Ebből a felismerésből kiindulva hangsúlyozza a szerző, hogy a németek keleti letelepedése keretébe kell beilleszteni a szászokét is, bár ez településjogi alapjaiban különbözik a többitől.

A betelepedők őshazája kérdésében Nágler szintén továbbmegy elődeinél. Az erdélyi szászok eredetéről szóló ismereteket újakkal gazdagítja, amelyek a nyelvjáráskutatásból és a régészeti leletek vizsgálatából erednek. Mindez együttvéve lehetővé tette a szerző számára, hogy pontosabban megállapíthassa, hol volt a szászok őshazája, amely magában foglalta főleg a Rajna bal partján elterülő vidéket, de Turingiát, Szászországot, sőt Bajorországot is.

Az erdélyi szászok letelepedésének előfeltételei és okai után Nágler rátér a befogadó országban uralkodó helyzetre a X—XIII. században, vagyis a szász „honfoglalás” előtti időszakban és az ideérkezés korában. Ez a terület nem volt lakatlan: igaz, viszonylag igen gyérén, de laktak itt már románok, székelyek és magyarok is. Többek között kiderül, hogy a románokból, besenyőkből és kunokból álló gyér dél-erdélyi lakosság a peremvidékekre húzódott vissza. A szerző tisztázza az ezen a területen a régészeti leletek alapján kimutatható székely települések kérdését is. Erdély déli határvidékének a védelme akkor a székelyekre hárult. A XII. század első felében, amikor a királyság ezt a vidéket új telepések behívásával jobban meg akarta védeni, a székelyek keletre vonulva új állandó lakóhelyre lettek, s átvették a keleti vidékek védelmét. Ezután sor kerül a könyvben az egyes vidékek betelepítésének leírására; ez a folyamat a XI. században indult meg, a XIV. századig tartott, és fokozatosan történt, aminek oka az volt, hogy az Árpád-házi királyok szakaszonként vették birtokukba Erdély területét. A szászok letelepedése során vékony sáv keletkezett a Déli-Kárpátok mentén, Szászvárostól Homoróddarócig, mintegy kétszáz kilométer hosszúságban.

Önálló fejezet foglalkozik a tájszóvalakkal, a helynevekkel, a szász népnévvel és Erdély-elnevezésük (*Siebenbürgen*) eredetével. Ezeknek a problémáknak a beiktatását az tette szükségessé, hogy az erdélyi szászok — más német telepescsoportoktól eltérően, akik mindig szoros kapcsolatban maradtak régi hazájukkal — lazább viszonyba kerültek az eredeti német nyelvterülettel, mégpedig annak következtében, hogy a letelepedést követő évszázadokban itt olyan népközösség alakult ki, amely nemcsak nyelvileg különbözött az anyaországitól, hanem ön-

álló gazdasági, politikai, társadalmi és művelődési életet kezdett élni. Itt található annak a 242 helységnek a névjegyzéke, e nevek eredeztetésével együtt, ahol ma szászok élnek.

Nágler a betelepedés hatásainak összefoglalásával zárja tanulmányát. Kiemeli az erdélyi szászok hozzájárulását Erdély gazdasági-társadalmi rendjének fejlődéséhez. Közben új adatokat közöl a vendégtelpesek társadalmi rétegződéséről: a Királyföldön létesült 198 helység — szabad közösség — mellett meglepően nagy (149) azoknak a falvaknak a száma, amelyek vármegyei területen jöttek létre, és bizonyos hűbéri függőségben voltak. Ezek után tehát meghaladottnak tekinthető az a régebbi vélemény, mely szerint a szász falvaknak csupán egyharmada feledt a Királyföldön kívül, tehát nem élvezhette az itt biztosított szabadságjogokat. Ugyancsak ebben a fejezetben írja le a szerző az erdélyi szászok világi és egyházi szerveztségének formáit (székek, vidékek, egyházmegyék), valamint a különböző telepescsoportok egységes népességgé való egybeolvadását.

A Kriterion Könyvkiadó tavaly megjelent szakkivágyai sorában különleges helyet foglal el Paul Niedermaier kötete az erdélyi városok történetéről.* Ez a munka szintén bővített változata annak a doktori értekezésnek, amelyet a szerző (aki a nagyszabású társadalomtudományi kutatóközpont munkatársa) nemrég védett meg a bukaresti tudományegyetemen. Paul Niedermaier neve különben szakkörökben és a széles olvasóközönség előtt ismert, ugyanis az utóbbi években több fontos dolgozatot közölt az erdélyi építészeti történetéről.

Elsődleges célja az, hogy könyvében megvilágítsa a város bonyolult jelenségét, s ezért különösen a középkori erdélyi városok létrejöttének, műépítészeti és urbanisztikai fejlődésüknek a problematikája érdekli. Erre a célra Niedermaier megfelelő módszertant dolgozott ki. Ismert adatokra alapoz, de segítségül hívja mindenekelőtt a városterveket, a műszaki számításokat, az egyéni gazdaságokat átfogó telkeket — tehát az architektúra területén használatos módszereket. Bevezetésül három példával (Szászváros, Szászsebes és Medgyes) teszi érthetővé az olvasó számára új módszertanát.

E módszer segítségével aztán öt további város: Kolozsvár, Segesvár, Nagyszében, Beszterce és Brassó városépítészeti fejlődését írja le, tervrajzokkal és diag-

* Paul Niedermaier: *Siebenbürgische Städte. Forschungen zur städtebaulichen und architektonischen Entwicklung von Handwerksorten zwischen dem 12. und 16. Jahrhundert*, Kriterion Verlag, Bukarest, 1979.

ramokkal szemlélteti az egyes fejlődési szakaszokat, kezdve a későbbi városok előtelepüléseivel és a tulajdonképpeni városmagokkal a XII—XVI. század között, amikor Erdély középkori városainak fejlődése nagyjából csúcspontjára jutott. Ez az eljárás számtalan új felismeréshez vezet, amelyek révén a szerző elsősorban az említett városok tekelezését mutatja be grafikus ábrázolásban az egyes fejlődési szakaszoknak megfelelően. Itt megtalálható minden utca, vásártér, zöldövezet, közmű, épület és erődítmény. A telkek száma alapján a szerző érdekes népesedési következtetésekhez jut. Így például Nagyszebenek és Szászvárosnak a XII. század közepe táján valamivel kevesebb, mint 150 lakosa, a XIII. század legelején Kolozsvárnak 300, Brassónak pedig 300-400 lakosa volt. A XIV. század közepére Kolozsvárt és Brassóban már több mint 3000-re nőtt a lakosok száma, a következő század közepén pedig elérte a 7000-8000 főt. Ezek az adatok rendkívül értékesek, az erdélyi városok kialakulása idejéből ugyanis nem rendelkezünk okleveles forrásokkal.

Niedermaier a következőkben műépítészeti szempontból elemzi az erdélyi városok fejlődését (magántulajdonú lakóházak, középületek, erődítmények), s közben bizonyos időpontokra megállapítja az építkezések állagát Szászváros, Szászsebes, Medgyes és a többi öt város különböző fejlődési szakaszaiban. Ebből azt a következtetést vonja le, hogy e városok architektúrája állandóan változott. Ezek a módosulások azonban nem a véletlen szüleményei, „hanem megfeleltek a lakosság, a különböző rétegek általános igényeinek és lehetőségeinek“, amelyeket az építendő anyagi helyzete, a kömvészek száma, az építőanyagok ára és más tényezők határoztak meg. A függelékben szójegyzék található, mely könnyebbé teszi a szöveg megértését a széles olvasóközönség számára, s itt kapott helyet a gazdag szakirodalom, valamint az illusztrációk és az erdélyi helységnevek jegyzéke is.

Paul Niedermaier könyve új fejezetet nyit az erdélyi történetírásban — az interdisciplinális kutatását: történelem és építészeti közös vizsgálata lehetővé teszi, hogy tudományosan megalapozott, átfogó képet kapjunk a múlttól. Az erdélyi városok kialakulását és fejlődését összegező mű külföldön is megjelent, mégpedig a Böhlau Verlag Köln—Wien gondozásában, a Siebenbürgisches Archiv 16. köteteként, 1979-ben.

Végül szólunk annak a várva várt szintézisnek az első kötetéről, amely a Románia területén élő németek történetét tárgyalja a kezdetektől 1848-ig. Ezt a munkát nagy érdeklődés előzte meg, az

utóbbi esztendőben ugyanis egyre sürgezőbb szükségletté vált az erdélyi szászok és a bánsgyi svábok egységes történetének megírása.*

A kezdetet 1852-ben Georg Daniel Teutsch *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk* (Az erdélyi szászok története a szász nép számára) című munkája jelentette. Ez az első szintézis később átdolgozott változatban több újrakiadást ért meg (1874, 1899, 1925), és a szerző fia, Friedrich Teutsch folytatta (2. kötet: 1907, 3. kötet: 1926). A két Teutsch történeti összefoglalását azonban már korábban bírálták nem kevés hiányossága miatt. Már a kortársak kifogásolták a szászok történetének elszigetelt vizsgálatát, a nemzetiségi védelmi álláspont túlzott hangsúlyozását, a társadalom- és gazdaságtörténet csaknem teljes elhanyagolását stb. Az erdélyi szász történetírásban most már ez az új alapmű jelenti a korszerű összefoglalást ezen a téren.

Az említett bírálatokat figyelembe véve a Carl Göllner docens-doktor vezetésével dolgozó, neves történészekből alakult kutatócsoport arra törekedett, hogy a mai elvárásoknak megfelelő összegeztést nyújtson, egységes és hiteles képet adjon a romániai németek és környezetük múltjáról.

A mai Románia területén letelepedett német népcsoportok múltjának tárgyalását Thomas Nägler rövid bevezetője nyitja meg az östörténtől és az ókortól a dákok történetén át egészen a népvándorlás koráig, tehát azt a korszakot tárgyalja, amelyet a régebbi munkák nem vettek figyelembe. A legújabb tudományos eredményekre támaszkodva a X—XIII. századi Erdély települési viszonyait tárgyalja, majd felvázolja a szászok betelepülésének folyamatát.

A „hospitesek“ (vendégtelepesek) számára II. András királytól kibocsátott szabadságlevélben (*Andreanum*) rögzített jogokból kiindulva Gustav Gündisch ábrázolja e telepesek saját jogi-közigazgatási formáinak a kialakulását. A korai szász oklevelek kiváló ismerőjeként tudományos pontossággal rekonstruálja a XIII. és XIV. századi gazdasági, társadalmi, politikai és egyházi életet.

Carl Göllner írta a következő három fejezetet, amelyben elsősorban a gazdasági élet, a társadalmi tagozódás, a szabadságjogokért vívott harc és a törökellenes küzdelmek (1600-ig) kerülnek a figyelem középpontjába. A szerző méltó

* *Geschichte der Deutschen auf dem Gebiete Rumäniens*. Redigiert von Carl Göllner, Mitglied der Akademie für soziale und politische Wissenschaften der Sozialistischen Republik Rumänien. Erster Band, 12. Jahrhundert bis 1848. Kriterion Verlag, Bukarest, 1979.

tatja az Erdély területén lakó népeiségek együttélését, közös sorsát, s rámutat arra, hogy a szász városok felvirágzása nem következhett volna be, ha a két román fejedelemség, Moldva és Havasalföld nem biztosít nyersanyagokat, és nem jelent felvevőpiacot a kézműipari termékek számára. A Duna-menti politikai stabilitás ugyanakkor lehetővé tette, hogy a szász kereskedők bekapcsolódjanak a Nyugat-Európa és Kelet közötti átmenő kereskedelembé.

Az erdélyi százszok történelme sem volt mentes társadalmi konfliktusoktól. Egyrészt védekezniük kellett a hatalomra törő gerékek, másrészt a nemesség, illetve a városi patriciátus túlkapasai ellen. Különösen a vármegyei területen élő szász közösségek harcoltak a román és magyar jobbággyokkal együtt a nemesi önkény ellen. Ezek szerint tehát meghaladottnak tekinthető a román és szász történetírás ama régebbi felfogása, mely szerint a százszok nem vettek részt az 1437. és 1514. évi nagy parasztmegmozdulásokban.

A szabadságért és függetlenségért vívott küzdelem csúcspontját kétségkívül Erdély, Moldva és Havasalföld közös felépése jelentette a török betörések korában. Ekkor sürgető szükségletté vált a kölcsönös segítségnyújtás: közös részvételük a harcmezőkön vívott csatákban, fegyverszállítások a román fejedelmi udvarok számára, a hírszerző szolgálat megszervezése stb. A török elleni harc lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy a három országot a közös törekvések egymáshoz közelítsék.

Valamivel nehezebb volt Thomas Nägler és Maja Philippí részére az erdélyi százszok XVII. századi történetének a megírása. Kevesebb régi, illetve újabb forrásmunka állt rendelkezésükre, s a korszak egyes évtizedei — az előző századhoz viszonyítva — hanyatlást is jelentettek gazdasági, társadalmi, politikai és szellemi téren. Ez a rész tehát kevésbé áttekinthetőnek tűnik, mint a többi fejezet, bár nagyon sok adalékot tartalmaz.

Paul Niedermaier a szász települések és építkezések történeti fejlődését vizsgálja, és általános képet ad a falusi és városi erődítményekről, a fegyverekről és a védelmi formákról.

Ebben a kötetben kerül először sor a bánási és a Szatmár vidéki, a máramarosi és a bukovinai német népcsoportok betelepülésének a leírására. Ezek előmozdították a mezőgazdaság, a kereskedelem, a kézműipar, a bányászat és a kohászat fejlődését; ezzel magyarázható, hogy a Bánáság például rövid idő alatt a Habsburg-birodalom keleti részének gazdaságilag legfejlettebb tartományává lett.

Kiemelt helyet foglal el a kötetben a kultúra és a művészet története, amely a gazdaságtörténethez hasonlóan kisebb fajsúllyal szerepel a régebbi kutatók munkáiban. Nagyobb szerzői munkaközösség dolgozta ki ezt a részt (az említett szerzőkön kívül Ludwig Binder, Elisabeth Göllner, Konrad Gündisch, Anamaria Haldner, Horst Klusch, Michael Kroner, Erwin Lessl, Inge Wittstock, Joachim Wittstock, Johann Wolf), s ez feltétlenül hasznosnak bizonyult, mivel mindegyikük egy-egy részletkérdés tisztázását végezte el, s így olyan egységes egészet kapunk, amely a romániai németek szellemi életének minden területét felöleli.

A reformáció, a humanizmus, a felvilágosodás, a Vormärz (az 1848 előtti kor), valamint a könyvnyomtatás, a könyvtárak és a sajtó vonatkozásában elvégzett alapvető újjáértékelések — s ezzel egy időben a régi történetírástól való eltávolodás — arra a tényre is visszavezethetők, hogy az utóbbi három évtizedben jelentős eredmények születtek ezen a területen. A szerzők nem csupán az elődök egyes nagy teljesítményeit emelik ki, hanem azt is, hogy miképpen járultak hozzá tágabb értelemben az itteni népeiségek szellemi kincstárának a gyarapításához tevékenységükkel, melyet az állandó interakciós, a kölcsönös egymásrahatások jellemeztek.

A romániai németek történelmét tárgyaló első kötet megjelenésével kapcsolatban kényszerűen felvetődik a kérdés, hogy szakítani tudott-e a szerzői munkaközösség az erdélyi százszok historiográfiájára oly nyomasztó súlyként ránehezdedő Teutsch-féle hagyománnyal, sőt sikerült-e ezt meg is haladnia. A mű tanulmányozása után az a véleményünk, hogy ez csaknem maradéktalanul sikerült. A szerzők országos, sőt európai összefüggésekben látatják a romániai németek múltját, az évszázados gazdasági, társadalmi, politikai és szellemi teljesítményeket újraértékelték, új tudományos értelmezést adtak nekik. Ez a mű már csak néhány vonatkozásban függvénye a két Teutsch történetírói munkásságának, ami a kutatások mai állását tekintve egyelőre elkerülhetetlen.

Mivel a romániai németek történetét feldolgozó kötet problematikája révén az egész ország múltjának elidegeníthetetlen része, szükséges lenne román és magyar változatban is megjelentetni, mert Románia egész lakossága számára hasznos lehet, ugyanis az erdélyi százszok és más német népcsoportok története voltaképpen az együttélés, a kölcsönös kapcsolatok története is.

Martin Bill

R. J. fordítása

„én még ma hazáig érkezem”

1. Mi az, amit magára vállalhat napjaink költője azok után, hogy át gondolta mindazt, ami századunkban — velünk és bennünk — történt és történhet? Vállalnia kell a „tétlenül már mert tehetetlenül” elviselhetetlen helyzetét? Egyetlen válaszunk lehet erre — a tagadó válasz. A kérdés azonban joggal merül fel, mint ahogy jellegzetesen mai problémát érint akkor is Körössi P. József*, amikor a „mindent láttam / és a látottakról semmit nem tudok” paradox gondolatát fogalmazza meg. Csupán a vers marad még a mérhetetlen „hullás” közepette (*Lepkék*), és a kérdés, hogy ti. „megtől meddig tarthat a rendem”? (*Csoda*) A költő másfajta szerepére és a költészet mibenlétében beállt lényeges változásokra utalnak mindezek. S talán épp ezzel magyarázható — és a történelem hihetetlenül megnövekedett intenzitásával —, hogy oly gyakorisággal jelentkeznek a mai költészetben az ún. nagy kérdések.

2. Ebben az összefüggésben értékelendő még inkább a „fénykomoly gondolat”, melyet kioszt önmagára a költő: a szárnyalás gondolata, hogy ti. a már-már áttekinthetetlen helyzetek szövevényéből haza érkezzen az ember. (A szárnyalással rokonítható a „szemem a legbátrabb hajós” Adyra emlékeztető szép metaforája is — *A szemem*.)

*Repülni szeretnék hogy lássák: [...]
egy város sebhelyes szívével a szárnyam
alatt*

*a kicserepesedett égbolton át
kártevő madaraink csodálatára én még
ma hazáig
érkezem*

(Valami elkerülhetetlen I.)

És otthon („valahol otthon a szilvafák árnyékában”) adna számot a költő ama látottakról, amelyekről — semmit nem tudhat. Az ilyen számadáshoz az individuumnak szüksége van legalább az otthon biztonságára. S valahol itt, a Földön kell megteremtünk ezt, hiszen azok, akik másutt keresik az otthon — s melléje „Hold-nyelvet, kényelmet”! —, azok az utókor majdani csodálkozását sem remélhetik — sugallja Körössi, kegyetlenül leleplezve az ilyeneket.

Emberi, lakható világot követel, úgyannyira, hogy még az éjszakáink fölött az égbolton örökdő hold árnyékát is emberségesebbé kívánná tenni (*Uram, a holdat*). Azért, hogy biztonságban tudhassa önmagát is a várossal együtt.

* Körössi P. József: Valami elkerülhetetlen. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978. Forrás.

3. A megnövekedett hatalmú én (Ady óta jól ismerjük!) ellenében azonban mindig jelen van egy még hatalmasabb (meghatározatlan) hatalom — király? császár? Isten? — „és örökké csak rólam kérdezősködik” (*Ebresztő*). Egy minden lehetséges helyzet hálójában vergődik az én:

*megtörténhet hogy
minden megtörténhet
megtörténhet hogy
semmi sem történhet meg
(Ua.)*

Antinomikus, egymást kizáró ítéletek (nyelvileg: kijelentő mondatok) az alany számára mindig félreérthetetlenül kínálják az egyik alternatívát. Esetünkben azonban szó sincs egyértelműen megállapítható poláris helyzetekről: a feltételes mód elmosza a határokat *igen és nem* között. Az alany számára lehetetlenné teszi az egyértelmű döntést. Minden történés lehetősége adott, illetve semmilyen történés lehetősége sincs adva — egyrészt; másrészt pedig, közli a feltételes mód, semmi sem történik meg, ha megszűnik bár egyetlen tényező is, melytől az esemény lefolyása függ, illetve minden végbemegy, ha csupán egyetlen tényező is jelentkezik, amelyre nem számítottunk...

4. Induló költő esetében föltétlenül követendő — következetessége. Az, hogy az általa érintett és vállalt gondolatoknak vagy akár a legmerészebb kísérletezésnek is következetes végiggondolója-e vagy nem. Az igényes, jellegzetes verskonstrukción túlmenően a *Centenárium* (Egy zászló jelmondatai) határozott beleszólás egy adott irodalomszemlélet és az irodalmi élet dolgaiba. Bátor cselekedet mindenfajta leegyszerűsítő, káros és hamis (irodalom)szemlélet ellen. A teljesség és a következetesség kritériumairól ugyanis semmilyen boldogító látszat javára le nem mondhatunk. Különben bekövetkezik értékeink kiszolgáltatottsága és meghamisítása. Legigazibb értékeinktől — lényegünktől — foszthatjuk meg saját magunkat:

egy ady endre árvái ady endrét

— figyelmeztet a költő félreérthetetlenül. Az ön maga helyzetére irányuló erkölcsi reflexió ugyanilyen határozott következetességű:

*számunkérő
számadásom
lassan érő
lázadásom*

(Számunkérő)

5. Kőrössi kötetében a líra dominál, annak ellenére, hogy a groteszk látásmód és a parabola ugyancsak jelen van, új dimenziók felé irányítva költészetét. A társkeresés és egymásrautaltság főlemelő emberi élményét fogalmazza meg többnyire eredeti látásmód alapjáról (*Vonalak tenyeredre, Csendélet, Pontjaim. Közted és közted, Ha nincs*). Küzd a társ megnevezéséért („mélységem / szárnyam / a zuhanáshoz“), a leírás hűségéért; hiteles, izzó vallomásokat tesz, másutt pedig eljut a végső következtetésig: „bizonyíthatóan / csak bennem vagy jelen“.

6. Határozott lépés a parabola irányába az *Amerika* című szöveg. Mindenfajta betanított „lecke“ és tétel felülvizsgálandó, rá kell mutatnunk a mögöttes, a lényegi hajtóerőkre — még akkor is, ha e cselekedetünk bátorságában néha kegyeletstört! A szöveg fabulája éppen ezért közönséges, profán jellegű. A groteszk fíntor ugyanis — meggyőzően bizonyítja ezt idézett verse — kegyetlenül leplezi le a véglegesnek hitt dolgokat.

7. A Kőrössi-versekre jellemző a képalkotás elevensége, hatásossága, egyesek egyenesen a szürrealizmusra jellemző merész és személyes fogalomtársítás alapján állnak. Meggyőző bizonyítéka ennek az *Ájult holdak szerelmes éneke*. „...most itt vagyok / s nem tudom, mit kezdjek magammal“ — kezdődik a vers konkrét helymeghatározással (József Attila nagylélegzetű gondolati költeményeire emlékeztetve), hogy majd következzenek az abszurditásig hajszolt képek, metaforák sorozata (néha már-már követhetetlenül bonyolult módon!):

*A vers most paradicsom
a költészet cseresznyefáján,
körtefáján és
almafáján.*

Ilyen bizarr képek váltakoznak a versben klasszikusan megalkotottakkal és a költőnek önmagára vonatkozó kijelentéseivel:

*De ha az étellel vagyok egyidős,
akkor az idővel éppen egykorú:
ájult holdak ne daloljanak nekem
már szerelmes
éneket.*

— jelezve ez utóbbi kijelentéssel a felnőtté válás tényét és az ebből következő másfajta igényeket is — az illúzióktól mentes szemlélet követelményét például. Az előbbi, klasszikusan megalkotottnak mondott képre jó példa a mesterére (?), Kassákra vonatkozó hasonlat:

*Elindulni, mint Kassák Lajos,
— aki naponta ötven kilométert
gyalogolt kifelé a
világból
és Párizsba érkezett — igaz,
szeretnénk
valamennyien.*

A lírai énrre vonatkozó, cselekvést jelező ige (ülök) háromszori, különböző helyzetben való megismétlése keretbe foglalja a gondolatok, képek szeszélyes indázását; fokozást kölcsönöz azoknak és állandó vibrálást a természetes, megszozott és a bizarr, illetve a konkrét és az egyetemes között:

*Ülök hát a végtelen űrben,
koponyám tarlóján barackfa virágozik
árván...*

— fejeződik be a költemény s egyben a kötet is.

Fokozott érdeklődéssel várjuk ezek után a folytatást.

Borcsa János

Újabb tájbemutató

Temérdek riportot olvashatunk manapság. Sokan riportot írnak arról is, akkor is, amikor elmélkedő glosszát, érvelő, bizonygató tanulmányt vagy szíorkázó esszét kellene inkább írniok (ha tudnának). S még ha jók volnának ezek a riportok! De mennyi a felület (vagy mellébeszélő), a sablonokkal zsonglorkódó fércelmény. S az olyan, amelyik lelkendezik, tapsol, amikor (jobb híján) hallgatnia kellene.

Annál örvedetesebb, hogy akadnak érdekes, komoly riportok is. Ilyen a Tó-

falvi Zoltáné*. Nem messzünnen érkező, a tájékkal ismerkedő (a látóvalókra rácsodálkozó) szerzőként mutatja be a Sóvidéket, hanem szülöttjeként, hiszen odaváló (korondi). S ezzel a helyzeti előnnyel élni is tud — belülről lát. És a lényegre tapint.

Milyen város vagy, Szováta? — teszi föl a kérdést, s nyomban fájó húsbavág: sok éve már, hogy várossá nyilván-

* Tófalvi Zoltán: Pogány fohászok faluja. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1979.

nították a helységet, de ipara gyengécske, közművesítése szintén, hanem ami a legfőbb baj: vezetőinek (s Maros megye vezetőinek) másfél évtized alatt sem jutott idejük ahhoz, hogy kidolgozzák a városka rendezésének, fejlesztésének átfogó tervét. Milyen város hát akkor Szóváta? — kérdi joggal Tófalvi, s fölkiáltása indokolt; Tusnád, Borszék, Barót, Bánffyhunad vagy Margitta helyzete hasonló.

Ír Atyháról, az elnéptelenedő faluról. De nem csupán siránkozik amiatt, hogy a házak többségét már nem lakják; utánajár az elvándorlás okainak, majd nyomon követi az atyhaiakat (Temesvárra vagy Marosvásárhelyre), s leírja, hogy a városok milyen negyedében (utcáiban) telepedtek le, mivel foglalkoznak, miként élnek, milyen módon ápolják a falujukbeli atyafisággal (szomszédsággal) a kapcsolatokat. Egyáltalán, hogyan illeszkednek be a városi életbe, távoli tájak világába? Ez a nyomon követés pedig fölöttébb érdekes, hiszen legnagyobb népmozgalmi jelenségeinkről (a városba áramlásról) tudósít, s egy olyan község-közösség tapasztalatai alapján, amelynek már sok évtizedes múltja van e tekintetben. E tapasztalatok sok vonatkozásban általánosíthatók, az „atyhai diaszpórát” modellé tehetik, amelyet érdemes volna (nemzetiségi fennmaradásunk végett is) alaposan tanulmányozni.

Tófalvi ugyanilyen jó érzékkel jellemző meg valamennyi sóvidéki falu jellemző vonását Sóváradtól Siklódig. Írásai ré-

vén ez a két megye szélén, két vasútvonal végén elterülő kis tájegység is ismertebbé válik, akár a híres Gyimes vagy Kalotaszeg, Szék vagy Barcaság. Szeretném, hogy ilyen krónikása legyen az Ermelléknek és a Körösköznek, a Tövishátnak vagy az Erdővidéknek is. Mi szépet és érdekeset írt valaha Kalotaszegről Kós Károly, Ózdról Horváth István, Torockóról Mikó Imre, a Mezőségről Sütő András, Vargyasról Balogh Edgár, a Feketeügy mellékéről Beke György, vagy (hogy a városokat is említsük) Kolozsvár pereméről Nagy István, Temesvárról Méliusz József vagy Majtényi Erik. Örvendetes, hogy a körös-fői Péntek János után újabb, még fiatalabb ember áll e sorba, s vall szülőföldjéről.

Tegyem azonban hozzá: ezek a riportok — még ha olvasmányosak, igazmondók is — csupán kezdeti szakaszt képviselnek (bemutatkozik egy szerző, bemutatkozik egy tájék). Tófalvi azonban sokoldalú ember, írt elmélyült tanulmányt a korondi fazekasokról vagy a Sóvidék iskolatörténetéről; ezen az úton érdemes tovább haladnia s hozzálátnia az alapos történeti, szociológiai, demográfiai bemutatáshoz. Riportunk, riportkönyvünk ugyanis jó néhány vidékről van már, de tudományos igényű, monografikus munkánk vajmi kevés. Ez volna mind a szerző, mind a tájbemutató irodalom számára a felsőbb fok — amire érdemes lenne akár fél életet is rászánni.

Herédi Gusztáv

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

CORNEL SĂTEANU: TIMP ȘI TEMPORALITATE IN LIMBA ROMĂNĂ CONTEMPORANĂ

Idő és időviszony a jelenkori román nyelvben — ez volna a magyar címe Cornel Săteanu érdekes és hézagpótló tanulmányának, melyben az igeidők és az időhatározósók kölcsönhatását elemzi megfelelő rendszerességgel, szaktudással. A könyv szerzője abból a megállapításból indul ki, hogy az igeidőkről számos munkát közöltek nyelvészeink, de a határozósók fontosságát még nem tárták fel megfelelő részletességgel a román nyelvtudományban. Márpedig az utóbbiaknak jelentős szerepük van az időfogalom meghatározásában. Például a *plec miine* és a *voi pleca miine* szerkezetekben az igeidők különböznek egymástól, de azonos időértéket fejeznek ki, mert a *miine* határozósó jövő idejű jelentést kölcsönöz a *plec* jelen idejű igealaknak. Ebből és a bevezető rész többi példáiból kitűnik, hogy e szófaj módosíthatja, közelebbi megjelöléssel egészítheti ki vagy árnyaltabbá teheti az ige által kifejezett cselekvést, tehát lényeges szerepet tölt be az időfogalom pontosabb meghatározásában. E fontos szempont alapján vizsgálja Săteanu az igeidők és a

határozószók korrelációját, új rendszerbe foglalja a román időhatározószókat, és statisztikai módszer alapján mutatja be ezek gyakoriságát, megoszlását. Reméljük, új szempontú könyve élénk érdeklődést kelt, és célkitűzésének megfelelő helyet kap a modern nyelvészeti szakirodalomban. (*Editura științifică și enciclopedică, București, 1980.*)

A. Zs.

SZABÓ DEZSŐ: A KÖTÉL LEGENDÁJA

Már életében kialakult körülötte az a mítosz, amelyet harsány szavakkal és széles gesztusokkal ő maga teremtett. Mennyi volt ebben a kétségtelen hatásban az öngerjesztő fanatizmus része, mennyi a korszellem szélsőségeinek kedvező történelmi árapálya, s mennyi azé a karizmatikus erő, amelyet egy józanabb utókor inkább rekonstruálni tud, mintsem átézni írásait olvasva — ma már Nagy Péter monográfiájának ismeretében nem is olyan nehéz megállapítani. Annyi mindenesetre kétségtelen, hogy Szabó Dezső mintegy negyedszázados agyonhallgatása a mítoszt táplálta, s késleltette a világos tájékozódást egy egész sor olyan kérdésben, amely szorosan kapcsolódik a magyar irodalom és szellemi élet alaptendenciáihoz a század első évtizedeiben.

Ha csak annyit lehetne megállapítani Szabó Dezsőről, hogy Kassákra, Nagy Lajosra, Déry Tiborra, Tamásira, Németh Lászlóra hatott, akkor is érdemes volna a beható tanulmányozásra. Csakhogy ezeknél a kimutatható — és ki is nőtt — hatásoknál makacsabbnak, bár nehezen megfoghatónak bizonyult az a befolyás, amelyet ez a rendhagyó gondolkodó (akit Németh László a századelő legkiműveltebb koponyájának tartott, s fájlalta, hogy cikcakkos politikai pályafutásának alárendelt irodalmi alkotásában mindinkább elfordult éppen attól a műfajtól, az eszszétől, amelyben felülmúlhatatlan volt) egy emberöltő hosszát az értelmiség s általában a középosztály szélesebb rétegeire gyakorolt.

Aki ma kezébe veszi Szabó Dezső novelláit, amelyeket centenáriumi kiadványként Nagy Péter válogatott és látott el bevezető tanulmánnyal, mindenekelőtt az író szociális érzékenységére és arra a stiláris sokhangúságra figyel fel, amely a lírai expresszionizmustól a népies hangvételig és az ironikus-irányzatos eszmeifuttatásokig mindent magába olvaszt. Még eklektikusabb Szabó Dezső novellisztikájának (s egész életművének) az eszmei textúrája: Nietzsche és Tolsztoj, a szocializmus és a fajiság egyaránt fellelhető benne.

Nem véletlen, hogy az 1912-es *Erdélyi földről* című írását az alcímében „Szimbolikus képtelenség”-nek jelöli, és Gogának ajánlja, a *Boldogság Budán*, ez a Nagy Péter szerint inkább pamflet, mint novella, a *Huszádik Század* körének szatírája, a címadó elbeszélés pedig, miután jobb és bal felé sújtva apokalipszist apoteózisra halmoz, a hősi halálból visszahozott Ánizs Péterrel mondatja ki a legszabódezsősebb végkövetkeztetést: „Anyukám, holnap kimegyek a marhavásártérre és veszek egy négyfogatos világnézetet. Van miből.” (*Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979.*)

Sz. J.

